

A „Vasember”

Kétszáz éve született Ganz Ábrahám

1814. november 6-án Svájcban, egy szerény anyagi körülmények között élő családban látta meg a napvilágot. Vándorévei alatt bejárta Európát, majd öntödét alapított Budán. A kis üzemből szívós kitartással, vasakarattal, óriási fegyelemmel és szorgalommal, a sok megpróbáltatás ellenére is jól működő, sikeres gyárat hozott létre.

Munkásai szerették, nagyra tartották. Nem is csoda, hiszen becsülte, jól megfizette őket. Még a külföldön töltött vándorévek alatt tapasztalta meg, milyen embertelen körülmények között dolgoztatják a munkásokat. Akkor fogadta meg, hogy nála ez másképp lesz. Így aztán az ő gyárában valósult meg a XIX. századi Budán, sőt talán egész Európában a legtöbb, a legmagasabb színvonalú jóléti intézkedés. Nevét a világ legtávolabbi szegletében is megismerték. Utódai az alapító szellemében fejlesztették tovább a gyárat, melyből valóságos vállalat-birodalmat építettek. A „Vasember”, **Ganz Ábrahám** neve még ma is jól cseng.

Tartson velünk a kedves Olvasó, és ismerje meg a magyar ipar kiemelkedő személyiségét, egy nem mindennapi ember életének fontosabb állomásait!

Unter-Embarchból Pestre

Nehéz idők jártak akkoriban Svájcban, hiszen csak alig két hónapja múlt, hogy a franciák által leigázott országban Napóleon bukásával, 1814. szeptember 8-án megszűnt az 1798-ban erőszakkal létrehozott Helvét Köztársaság.

Nem volt könnyű a Ganz család helyzete sem a kirabolt, kifosztott országban. A református kántor és iskolamester édesapának, Ulrich Ganznak tíz gyermekről kellett gondoskodnia. Első felesége igen hamar, a kis Ábrahám tízéves korában meghalt. A gondok ellenére a gyerekek mégis harmóniában nőttek föl.

Ábrahám szerette volna apja válláról levenni a terhet, ezért tizenöt évesen beállt öntőinasnak a zürichi Escher-Wyss gyárba. Szakmája iránti szeretettől vezérelve hamarosan elhagyta hazáját, hogy a kor szokásainak megfelelő európai vándorúton gazdagítsa tudását. Franciaországot, Itáliát és Németországot, Ausztriát járta. Öt évig tartó útja során mesterségének minden csínját-bínját kitanulta. Éppen Bécsben dolgozott, amikor hírért vette, hogy a Pesti Hengermalmi Társulat szakembereket toboroz a József Hengermalom gépeinek beüzemeléséhez. A Társulat megalapítását még Széchenyi István szorgalmazta azzal a céllal, hogy a jó minőségű magyar gabonát ne szemes állapotában exportálják külföldre, hanem itthoni gőzmalomban megőrölve, lényegesen nagyobb haszonnal, lisztként értékesítsék.

Ganz 1841 augusztusában érkezett Pestre és rögtön el is szegődött a Hengermalomhoz. A gépek beszerelését irányította. Amikor a következő év tavaszán megépült a Hengermalom öntödéje, annak első öntömesterévé nevezték ki. Termékeikkel (gépalkatrészek, kerekék, építészeti öntvények) az 1842 őszen

Ganz ábrázolása Sarkady István Hajnal albumában

megrendezett első magyar iparmű kiállításon mutatkoztak be, ahol azok minőségét nagy ezüstérmével ismerték el. Ez a siker Ganz pályájának további alakulására is kedvezően hatott, mivel a kiállítás után megbízták az öntöde vezetésével. Ez jó döntésnek bizonyult, hiszen az öntöde igen rövid idő alatt komoly nyereséget termelt. A Hengermalom vezetősége köszönetképp az üzem tiszta jövedelméből jutalékot folyósított neki.

Három év elteltével azonban Ganz mégis megvált a munkahelyétől. Ennek oka abban keresendő, hogy svájci születésű honfitársa, *Fehr Vilmos*, irigységből meghamisította a könyvelést, hogy Ganz csak kisebb részesedést kapjon. Különben is régóta szeretett volna már a maga ura lenni, jobb életkörülményeket biztosítani magának és Svájcban élő családjának. Most látta elérkezettnek az időt álma – egy önálló öntöde – megvalósítására.

Vajon alkalmasak voltak erre az akkori piaci viszonyok? Ganz számára mindenképpen, hiszen akkor már érezhető volt a kedvező gazdasági változások előszele, s ő igen magas szakmai minőséget képviselt.

A magyar vasöntés és vaskohászat színvonala a fejlett ipari országokétól nagyon elmaradt. Persze az idő tájt még kevés hazai igény merült föl a vasból készült termékekre, s azok felvevő piaca is főként a mezőgazdaságra korlátozódott: a földműveléshez gyártottak különböző munkaeszközöket és gépeket. A szűkös kínálatot a Habsburg Birodalom ipari térségeiből érkezett árukkal egészítették ki.

A jó minőségű magyar gabonára és lisztre azonban egyre nagyobb lett a kereslet. Ez magával hozta nemcsak a malomipar, hanem a közlekedés, a gép- és vasipar fellendülését is. Nagy mennyiségű árut kellett ugyanis minél gyorsabban eljuttatni a megrendelőhöz, gyakran Európa távoli szegleteibe. Így nemcsak a szárazföldi, hanem a vasúti és vízi szállításra is megnőtt az igény. Ehhez viszont utakat, hidakat, hajókat, vaspályát, mozdonyokat és vonatokat kellett építeni. A városban is egyre több ház épült, ahova csatornák, vízcsövek, kerítések, kapuk, rácsok, mosdók, korlátok, lépcsőbábok szükségeltettek.

Ganz jól látta piaci igényváltozásokat, így aztán engedélyért folyamodott a budai városi tanácshoz egy öntöde létrehozására. Az is a malmára hajtotta a vizet, hogy a Védegylet az 1840-es évek második felében fölkarolta és segítette az új üzemek beindulását, a már működőket pedig igyekezett megvédeni a külföldi versenytársakkal szemben.

„Vasöntési és gyártási intézet”

A szükséges iparendélyt a Budán, a mai Bem József, Ganz és Horvát utca által határolt területen felállítandó „vasöntési és gyártási intézet” felállítására viszonylag hamar megkapta. A folytatás azonban nem volt zökkenőmentes, vállalkozásának ugyanis több ellenzője akadt: többek között a Hengermalom igazgatói tanácsának tagjai, részvényesei és *Széchenyi István* is. A gróf megfenyegette Ganzot, ha nem tér vissza a Hengermalomhoz, akkor „nem csak a lánchídnál, hajógyárnál, ’s vasútnál semmi munkát kapni nem fog, de sőt egyenesen tönkre fog juttatni”.

Kossuth azonban pártfogásába vette. Levélben kérte *Széchenyit*, hogy „akként intézkedni méltóztatásék, mikint azt liberális elvei, s emberszerető indulata javasolandják”. Nem lehet tudni, vajon *Kossuth*-nak vagy kinek volt köszönhető az, hogy az öntöde

1845 áprilisában végre zavartalanul megkezdhette a működését. Akkoriban ez volt a legkorszerűbb ilyen üzem a városban. Építésénél teljes mértékben figyelembe vették a biztonsági előírásokat.

Ganz *Kossuth* lapjában, a *Pesti Hírlap* 1845. április 13-i számában megjelent hirdetésben tette közzé, hogy gépalkatrészeket, „építési-és disz-tárgyakat” készít. „Esedezem a’ t.c.z. közönség számos megrendelése miatt, mellyeknek elkészítését a’ legpontosabban véghezviendém.” – írta. A hirdetésekre annyi megrendelés érkezett, hogy a hét meglévő munkás mellé még tizenötöt kellett felvennie. Ekkor már két öccse, *Konrád* és *Henrik* is az üzemben dolgoztak.

Újabb telket vásárolt a meglévő szomszédságában. Buda városa is ellátta megbízásokkal: csatorna- és vízcsöveket, kórházi, fürdő- és iskola-felszereléseket rendeltek tőle. A vasút számára kerekeket öntött. Vállalta gépalkatrészek, különleges csigasorok, malomberendezések gyártását is. Üzemében olyan mives kályhákat öntöttek, amelyeket a harmadik országos iparmű-kiállításon (1846) „nagy ezüst érdempénzzel” jutalmaztak, de *József nádor* bronzérmét is elnyerték. Az erről szóló tanúsítványt *Batthyány* *Lajos* és *Kossuth* is kézjeggyel látta el.

A városi szükségletek kielégítésére vonatkozó üzleti elképzelései tehát – a nehézségek ellenére – beigazolódtak, alig győzte kielégíteni a megrendeléseket. Szerencséjére versenytársai – a Hengermalom és *Andrássy György* gyára – figyelmét és kapacitását teljes egészében lekötötte az épülő Lánchíd öntvényigénye.

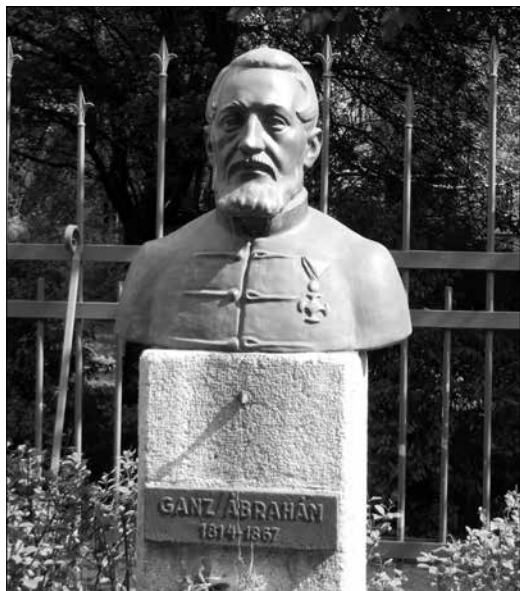
Házasság, börtön, „Országos Gyár”

Ganz számára eseményekben különösen gazdag volt az 1848-52-ig terjedő időszak. 1849 őszén vette feleségül a nála tizenkilenc évvel fiatalabb *Heiss* *Jozefát*, *Heiss* *Lőrinc* késmester lányát. Újdonsült feleségének azonban nem sokáig örülhetett, mert az esküvőt követő negyedik napon *Mader* *József*, a Szép Juhászné egykori bérlőjének feljelentése nyomán két hétre bezárták az Újépületbe (az akkor börtönként szolgáló Neugebäude-kaszárnyába). Kiszabadulása után még többször beidéztek, kihallgatták, tanúkkal szembesítették.

Mit követett el? Öntödejében a szabadságharc alatt ágyúkat és golyókat öntöttek a honvédség számára. Erről öccse, *Henrik* így írt a szüleinek: „...a magyarok elrendelték, hogy ágyúkat öntsünk a részükre...”. Alig készültek azonban el velük, a Budát megszálló császári csapatok már magukkal is vitték, anélkül, hogy „...az áruk megfizetésére a legkisebb hajlandóságot mutattak volna”.

A hadi törvényszék 1850. augusztus 12-én, svájci honfitársa, egy katonatiszt közbenjárására csupán hadianyag rejtegetésért ítéltek el hatheti szigorított várfogságra. Letöltenie azonban nem kellett, mert a büntetés „kegyelmi úton elengedett”.

A szabadságharc után nehézségekkel teli idő köszöntött nemcsak az országra, hanem az öntödére is.

Ganz Ábrahám szobra az Öntödei Múzeum bejárata előtt

A Ganz által átépített csarnok, ma Öntödei Múzeum. Előtte az egykori Mechwart szobor egyik mellékalakja.

Az átépített csarnok belülről. Jól látható az eredeti fa tetőszerkezet a sédtetővel. Ez utóbbi az ország első ilyen jellegű tetője volt.

A Ganz-öntödében készült öntöttvas lépcső ma az Öntödei Múzeumban látható

Ganz-szabadalom a kéregöntéssel készült vasúti kerék

Ganz 1863-ban kapott Ferenc József Érdemrendet

A Habsburgok gazdaságpolitikájának köszönhetően az évtized elején fellendülésnek indult magyar ipar megtorpant, mivel az osztrákok érdeke azt kívánta, hogy Magyarország olcsó élelmiszerekkel lássa el a birodalmat, s az iparilag fejlettebb tartományok termékeinek felvevő piaca maradjon. Ezért aztán minden olyan törekvést, ami a magyar ipar fejlesztésére irányult, még csírájában igyekeztek elfojtani. Betiltották az ipart pártoló egyesületeket és lapokat is.

Növekedtek az adóterhek, nem volt elegendő szakmunkás és megfelelő mennyiségű tőke. Jelentősen visszaestek a megrendelések, ugyanakkor tovább rontva a gyengélkedő magyar ipart, a belföldi piacon egyre nagyobb számban jelentek meg osztrák ipari termékek. Ganz felmértvén a gazdasági körülményeket és saját anyagi helyzetét, úgy gondolta, hogy az anyagi csődöt csak úgy kerülheti el, ha egy másik vállalkozásba kezd. Így lett Szászán, a Bánságban egy „vasmű” tulajdonostársa. Rendkívül kedvezőnek ítélte meg az ottani természeti adottságokat. Jó minőségű, nagy mennyiségű vasérc, kőszén, fa, mész és vízerő állt rendelkezésre az olvasztó s az öntőház alapításához. Derülátó üzleti reményei azonban igen hamar szertefoszlottak, amikor rájött, hogy egy szélhámossal társult. Emiatt szinte teljes egészében ráhárult az ottani üzem beindítása, felügyelete és működtetése. Nemcsak rengeteg pénzt, energiáját emésztette föl ez az üzleti vállalkozás, hanem idegileg is felőrölte. Érthető, hogy amikor az Osztrák Államvasút Társaság vételi ajánlatot tett a szászai vasműre, igencsak megkönnyebbült. Végül minden jóra fordult, mert az eladással szinte megduplázta a befektetett pénzét.

Az 50-es évek elején lassan újból lendületet vett az ipar, így Ganz öntödéje is. Ez annak volt köszönhető, hogy a Habsburgok magyar mezőgazdaságot pártoló politikája elősegítette a mezőgazdasági iparágak, a malom-, cukor- és szeszipar, valamint a mezőgazdasági termékek szállításához nélkülözhetetlen közlekedési utak és eszközök fejlesztését is. A budai öntőüzem 1852-ben elnyerte az „Országos Gyár” kitüntető címet.

Új utakon

Ganz fölismerte azt, ha üzemét bővíteni és magasabb európai szintre szeretné emelni, jobb módon szeretne élni, akkor ez csak úgy lehetséges, ha profilt vált és olyan termékeket gyárt, amelyekre az ország határain túl is igény van. Ezért kezdte tanulmányozni az akkor Európa-szerte virágzásnak indult vasútépítést és mezőgazdaságot. Úgy vélte, hogy számára az előbbi kínál nagyobb lehetőségeket, erre a területre összpontosított tehát. Megvizsgálta, melyik az a már meglévő, alapvető fontosságú, öntőében előállítható termék, amire ugyan nagy a kereslet, műszakilag azonban még kívánnivalót hagy maga után, és aminek a gyártásával a vasúti közlekedés olcsóbbá és biztonságosabbá tehető. Így bukkant rá a vasúti kerekekre, amik akkoriban gyakran eltör-

tek, megbízhatatlanok és igen drágák voltak. Általában kovácsoltvasból készültek, de fakerékre húzott vasabroncsos változatokat is használtak.

Ganz szakmai tapasztalatai alapján úgy találta, hogy a kitűzött célokat kéregötvözéssel lehet elérni. Ennek a módszernek az a lényege, hogy a termék azon részét (gördülő felületét), ahol más tulajdonságot, magas kopásállóságot kell elérni, idegen anyaggal ötvözik. (A kéregöntés az angol John Burn 1812-ben született találmánya, melyet Ganz továbbfejlesztve használt fel a vasúti kocsikerekek készítésére – *a szerk.*) A kívánt cél elérésére az öntőforma belső felületét egy antimontartalmú bevonó anyaggal kenette ki, amelyből az olvadt vas öntésekor az antimon bediffundált a vas felületébe.

Eljárására 1856-ban kapott hazai szabadalmat, amit 1857-ben az egész világra kiterjesztettek. Az általa alkalmazott technológia nagyszerűségét az 1855. és 1867. évi párizsi, valamint az 1862-es londoni világkiállításon is rangos elismerésekkel jutalmazták. 1863-ban Pest városa díszpolgárává avatta és megkapta a Ferenc József-rendet is.

Ganz végre föllégezhetett, egyre több piacot hódított meg. Ahhoz, hogy a nagy számban érkező megrendeléseket kielégíthesse, át kellett építeni az üzemet, jelentősen bővítve a termelékenységét.

Hogyan nézett ki az öntőde az átalakítás után? Erről akkor kaphatunk képet, ha felkeressük az Öntődei Múzeumot¹, melyben mind a mai napig megtekinthetjük az átépítés nyomait, így az akkor kialakított csarnokot, valamint a sédtetőt is, amelyen keresztül minden irányban természetes fény árasztotta el az épületet. Ez volt az első ilyen tető az országban. (Az öntőcsarnok 1965-ig működött, ma védett ipari műemlék.)

A sikerrel egyre nagyobb teher hárult Ganzra. Hiszen szinte egy személyben ő látta el az üzem irányítását, az anyagbeszerzést és a kalkulációt is. Egyre gyakrabban és mind hosszabb időre utazott külföldre, hogy új piacok után nézzen. Emiatt új munkaerőre volt szüksége a gyár irányítására. Egyik külföldi útja során ismerte meg *Eichleiter* Antal és *Mechwart* András mérnököket, akiket szerződtetett, s akik igen nagyot lendítettek a gyár működésén. (Mechwart szerepe óriási volt. Ganz halála után egy nagy gyárbirodalmat épített föl, aminek nevét az egész világ ismerték.²)

Ganz közben bővítette a termékpalettát. Friedrich *Paget* bécsi gyárostól megvásárolta, majd továbbfejlesztette és szabadalommal védette le a csúcsbetétet, amire a vasúti váltók és kereszteződések kialakításakor van szükség.

Fontos esemény volt a gyár életében *Ferenc József* 1865. július 8-ai látogatása. A magas rangú vendég, korán kelő ember lévén, reggel 7 órakor érkezett meg kíséretével. Közel egy óra hosszat időzött a gyárban, s a *Pester Lloyd Abendblatt* beszámolója szerint igen nagy érdeklődést tanúsított: „...teljes meglepődését és elismerését fejezte ki a gyár nagyszerűségéről és teljesítőképességéről kapcsán, amelyek nem csak a

tulajdonosnak, de az egész országnak dicsőségére válnak.” 1866-ban a gyár munkásainak a létszáma már 343 fő volt.

Ganz, a humanista kapitalista – Ganz,
az ember

A 100 000. vasúti kerék öntése alkalmából rendezett ünnepségre készítették Ganznak a munkások ezt a díszalbumot. Mellette a munkások aláírásai láthatók, valamint ezüstpénzek, melyeket Ganz ajándékozott munkásainak.

Igen jól jellemzi Ganz személyiségét az a kis köszöntő, amit alkalmazottai írtak munkaadójuknak arra az 1867. november 23-i ünnepségre, amelyet a százazredik vasúti kerék öntése alkalmából rendeztek.

*„A munka nemesíti a férfit,
a munka emeli az ember értékét.
Éljen a férfi, aki munkát teremt!
Háromszorosan éljen annak,
aki a munkát becsüli!”*

Ezen az ünnepélyen munkásai egy díszes albummal lepték meg, amelybe mindenki beírta a nevét. Ganz vendégül látta őket a Tüköry Serfőzőházban és mindegyiküknek ezüst emlékérmét ajándékozott. A jó munkaerőt nagyon megbecsülte, emberként bánt velük, rendes fizetést adott nekik. Pest-Budán az ő alkalmazottai keresték a legtöbbet, s még nyereségjutalékot is fizetett. Munkásai szeretete jeleként értelmezhetjük, hogy sokan közülük felkérték őt a keresztapaságra. Hatvannégy keresztgyermeké volt.

Számos olyan jóléti intézkedést tett, amelyek akkoriban még Nyugat-Európában is ritkaságnak számítottak. Így például a gyárban kórházat alapított, ahol a munkások ingyen vehették igénybe az egészségügyi szolgáltatá-

sokat. Betegségük idejére megkapták a bérük felét. Nyugdíjat is biztosított számukra.

A gyár növekedett és virágzott, így Ganz vagyona is egyre jobban gyarapodott. Az ország egyik leggazdagabb polgára lett. Soha nem tudott azonban beilleszkedni az uralkodó osztályba, gyakran bírálta és elítélte annak egyes tagjait. Akkor sem szállt fejébe a dicsőség, amikor beköltözött Ybl tervei szerint – a Tudományos Akadémia épületének tőszomszédságában – megépült neoreneszánsz palotájába. Megmaradt annak, aki volt. Szerény embernek, aki nem felejtette el, hogy honnan jött és miként jutott így magasra. Számos alkalommal segítette a szegényeket, a kórházakat, az árvaházakat. Folyamatosan gondoskodott szüleiről és testvéreiről is. Szülőfalujáról sem feledkezett meg: több ízben támogatta, az ottani templomnak például harmóniumot adományozott.³

Feleségével teljes összhangban élt. Erről tanúskodik fennmaradt levelezésük is. Nem született gyermekük, ezért előbb Merkl Jozefát, majd Ganzné elhunyt nővérének gyermekét, Pospesch Annát vették magukhoz. Velük egy háztartásban élt feleségének másik nővére, Heiss Fanni is.

A beteg Ganz

Életének utolsó éveiben egyre többet gyötörte fejfájás. Gyakran volt kimerült, idegrendszerét az állandó stressz, a sok munka megviselte. Az orvosi kezelése sem jártak eredménnyel. 1866-ban feleségével Ostende tengerpartján pihent, gyógyulást remélve. Családjában többen is elmebajban haltak meg. Ganz tartott tőle, hogy előbb-utóbb nála is jelentkezik majd ez a betegség.

1867. december 15-én a család éppen a Duna-parti palota díszes ebédlőjében tartózkodott, amikor Ganz hirtelen fölébredt, bement a betegre fekvő nevelt lányához, megsimogatta őt, s leugrott az első emelet-ről az udvarra. Azonnal szörnyethalt. Ötvenhárom

A Ganz palota egykori ebédlőjének eredeti bútorzata

éves volt. Tettéknek okát senki sem ismerte. Pályájának, sikereinek csúcán volt, már több mint hétszáz embert foglalkoztatott.

Két nappal később hatalmas gyászoló tömeg kíséerte utolsó útjára a Kerepesi temetőben. A menet élén a munkásai haladtak. Haláláról és temetéséről az összes korabeli lap beszámolt. A Vasárnapi Újság így tudósított: „A főváros rég látott ily népes és fényes temetést...”

Svájci családja Ybillel terveztetett neki mauzóleumot, aminek építését özvegye 1911-ben fejeztetett be. Végrendelésében mindenkiről megemlékezett. Nemcsak családtagjairól, hanem keresztgyerekeiről, öntőmestereiről, munkásairól, barátairól, támogatóiról és Buda több intézményéről is gondoskodott.

Balázs Erzsébet

Ezúton is megköszönöm Hans Bear úr (Embrach) és Csibi Kinga főmuzeológus (MMKM Öntödei Gyűjtemény) szíves segítségét!

Felhasznált irodalom:

Kovács László: Ganz Ábrahám (Öntödei Múzeumi Füzetek 16., Budapest, 2006.)

Szekeres József: Ganz Ábrahám életrajza. 1814-1867 (Budapest, 1967.)

Jegyzetek:

1. Az Öntödei Múzeumban (Bp. II. ker., Bem József u. 20.) Ganz Ábrahám munkásságát állandó kiállítás mutatja be, amely április 15-től október 31-ig csütörtöki és szombati napokon 10-16, péntekenként 10-14 óra között látogatható.

2. Mechwart András életéről és munkásságáról a BARÁTSÁG 1999/1. (Vihar Mechwart körül) és 2007/3. számában (Akár egy üstökös sötét éjszakán...) közöltünk írást.

3. Ganz Ábrahám neve szülőfalujában nem ismert, hiszen fiatal korában elkerült Embrachból. A faluban még áll az a Ganz-villa, amit Ábrahám fivére az egykori szülőházból emelt. Az Ábrahám által a templomnak adományozott harmónium fennmaradt, de restaurálásra szorul. (Hans Bear szíves közlése)

Szülőfaluja templomának adományozott harmónium (Hans Bear felvétele)

A Ganz-villa Embrachban, amit az egykori szülőházból emelt Ganz Ábrahám fivére (Hans Bear felvétele)